

5025

۷۵۰

۱

۳۴۴

بوسه کت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

WWW.KETAB.IR

کارکردهای اجتماعی

استنقابی مهریست

محمود ملکی راد

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

کارکردهای اجتماعی اعتقاد به مهدویت
 محمود ملکی‌راد
 ناشر
 پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
 وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
 تهیه
 پژوهشکده مهدویت و آینده‌پژوهی
 سرویراستار
 محمدباقر انصاری
 ویراستار
 وحید حامد
 لیتوگرافی، چاپ و صحافی
 چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
 چاپ اول: بهار ۱۳۹۷
 شمارگان: ۷۵۰
 قیمت: ۲۴۰۰ تومان
 عنوان: ۴۴۹؛ مسلسل: ۷۲۶

نشانی
 قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر
 پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
 تلفن و دورنگار: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۳
 ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸
 کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱
 مراکز پخش
 ۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۴
 ۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی درب دانشگاه تهران،
 پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:
 ۰۲۱-۶۶۹۵۱۵۳۴
 وب‌گاه: www.pub.isca.ac.ir
 رایانامه: nashr@isca.ac.ir
 فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir
 فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajooahaan.ir
 همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه: ملکی‌راد، محمود، ۱۳۴۴-
 عنوان و نام‌پدیدآور: کارکردهای اجتماعی اعتقاد به مهدویت/ محمود ملکی‌راد؛ تهیه پژوهشکده مهدویت و آینده‌پژوهی
 مشخصات نشر: قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۷
 مشخصات ظاهری: ۳۴۴ ص
 شابک: ۲۴۰۰۰۰ ریال : 978-600-195-386-6
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
 یادداشت: کتابنامه: ص. [۳۱۱] - ۳۲۲؛ همچنین به صورت زیرنویس
 یادداشت: نمایه
 موضوع: محمدبن حسن (عج)، امام دوازدهم، ۲۵۵ق. - غیت
 موضوع: مهدویت - انتظار - جنبه‌های اجتماعی
 شناسه افزوده: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشکده مهدویت و آینده‌پژوهی
 رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ م/۲۲۲۴ BP
 رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۶۲
 شماره کتابشناسی ملی: ۵۱۰۷۲۷۹

سخنی با خواننده ۱۵

مقدمه ۱۹

فصل اول: کلیات و مبانی

مبحث اول: مباحث مقدماتی ۲۵

تبیین موضوع ۲۵

هدف و ضرورت تحقیق ۲۷

پیشینه تحقیق ۲۹

چارچوب و مبانی نظری تحقیق ۳۴

فرضیه یا فرضیه‌های تحقیق ۳۵

روش و نوع تحقیق ۳۵

مبحث دوم: مفاهیم و اصطلاحات (کارکرد، اجتماعی، اعتقاد و مهدویت) ۳۶

مبحث سوم: چستی نگاه کارکردی ۳۸

مبحث چهارم: چگونگی طبقه‌بندی کارکردهای اجتماعی مهدویت ۴۷

فصل دوم: کارکرد باور به مهدویت در ساحت فرهنگ

مقدمه ۵۵

مبحث اول: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در حوزه بینش‌ها و باورها.....	۵۹
مقدمه.....	۵۹
مفهوم‌شناسی.....	۶۰
نقش دین در ایجاد بینش‌ها.....	۶۱
نقش مهدویت در تحول بعد بینشی فرهنگ.....	۶۲
کارکردهای بینشی اندیشه مهدویت در حوزه فرهنگ.....	۶۲
۱. تحکیم و تقویت ایمان.....	۶۳
۲. ضرورت التزام بینشی به امام.....	۶۷
۳. صیانت از انحراف و پاسخگویی به شبهات.....	۷۸
۴. تصویر روشن از آینده جهان.....	۸۳
مبحث دوم: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در حوزه ارزش‌ها.....	۹۱
مقدمه.....	۹۱
مفهوم‌شناسی.....	۹۱
نقش ارزش‌ها در رشد و تعالی فرهنگ.....	۹۴
انواع ارزش‌ها.....	۹۶
گونه‌شناسی ارزش‌های اجتماعی.....	۹۷
گونه‌های ارزشی اندیشه مهدویت و کارکرد آن در ساحت فرهنگ.....	۹۸
۱. امور ارزشی برآمده از باور به مهدویت.....	۹۹
۲. ارزش‌های اخلاقی و تربیتی برآمده از مهدویت.....	۱۰۰
۳. ارزش‌های سیاسی و اجتماعی برگرفته از مهدویت.....	۱۰۰
۴. ارزش‌های اقتصادی برگرفته از مهدویت.....	۱۰۱
۵. ارزش‌های عاطفی و انگیزشی.....	۱۰۳

مبحث سوم: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در حوزهٔ هنجارهای رفتاری..... ۱۰۷

مقدمه..... ۱۰۷

مفهوم‌شناسی..... ۱۰۸

باور، ارزش، هنجار، رفتار..... ۱۰۹

گونه‌شناسی هنجارهای رفتاری برآمده از اندیشهٔ مهدویت و کارکرد آن در

ساحت فرهنگ..... ۱۱۰

۱. هنجارهای مرتبط با امور اعتقادی و بینشی مهدویت:..... ۱۱۰

۲. هنجارهای اخلاقی و تربیتی..... ۱۱۲

۳. هنجارهای سیاسی و اجتماعی..... ۱۱۲

۴. هنجارهای اقتصادی..... ۱۱۳

۵. هنجارهای عاطفی و انگیزشی..... ۱۱۵

مبحث چهارم: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در حوزهٔ نمادها، نشانه‌ها و سمبل‌ها..... ۱۱۹

مقدمه..... ۱۱۹

مفهوم‌شناسی..... ۱۱۹

ضرورت و نقش نمادها در زندگی انسان..... ۱۲۱

گونه‌های مختلف نمادها..... ۱۲۲

گونه‌شناسی نمادهای مهدوی و کارکرد آن در فرهنگ..... ۱۲۳

۱. نمادهای شنیداری..... ۱۲۴

۲. نمادهای دیداری..... ۱۲۵

فصل سوم: کارکرد باور به مهدویت در ساحت نهادهای اجتماعی

مبحث اول: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در نهاد خانواده..... ۱۳۳

۱. تقویت و تثبیت باورهای دینی به‌ویژه باور به امامت..... ۱۳۶

۲. تحکیم و تثبیت ارزش‌های اخلاقی و تربیتی..... ۱۴۲
۳. تحکیم و تقویت بینش سیاسی و اجتماعی..... ۱۴۸
۴. تحکیم و تقویت ارزش‌های عاطفی و انگیزشی..... ۱۵۲
- مبحث دوم: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در نهاد تعلیم و تربیت..... ۱۵۴
- تقویت و تحکیم باور به امامت و مهدویت..... ۱۵۵
- رشد و تعالی اخلاقی دانش‌پژوهان از طریق ارزش‌های اخلاقی و تربیتی باور به مهدویت..... ۱۵۷
- رشد و بالندگی سیاسی و اجتماعی دانش‌پژوهان..... ۱۵۹
- تبیین جایگاه و وظایف جامعه منتظر و ترسیم ویژگی‌های منتظران..... ۱۵۹
- ایجاد روح تعهد و مسئولیت‌شناسی در دانش‌پژوهان..... ۱۶۰
- ایجاد روحیه استقامت و پایداری در راه حق..... ۱۶۰
- گسترش معنویت..... ۱۶۱
- کارکرد در ساحت احساسات و عواطف دانش‌پژوهان..... ۱۶۲
- برانگیختن محبت و عشق به امام زمان (عج) در دانش‌پژوهان..... ۱۶۲
- دوست‌داشتن دوستان امام زمان (عج) و نفرت از دشمنان وی..... ۱۶۳
- مبحث سوم: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در نهاد سیاست و حکومت..... ۱۶۵
- مبحث چهارم: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در نهاد اقتصاد..... ۱۶۶
- برقراری عدالت اجتماعی از راه عدالت اقتصادی..... ۱۶۸
- توزیع عادلانه درآمدهای عمومی..... ۱۶۸
- ریشه‌کنی فقر و کاهش نابرابری اقتصادی..... ۱۶۹
- رسیدگی به محرومان و مستضعفان..... ۱۶۹
- بذل و بخشش..... ۱۷۰

برقراری نظام اقتصادی معنویت‌گرا و ارزش‌مدار ۱۷۰

۱. تلاش برای ایجاد نظام اقتصادی عدالت‌محور ۱۷۱

۲. تلاش برای ایجاد و برقراری نظام اقتصادی اخلاق‌محور و ارزش‌مدار ۱۷۲

۳. تزکیه و پاک‌شدن مردم از راه پرداخت خمس و زکات ۱۷۲

مبحث پنجم: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در نهاد دین و مذهب ۱۷۳

کارکرد اندیشه مهدویت در بعد اعتقادی و معرفتی دین ۱۷۶

۱. کمک به فهم درست از مبدأ جهان هستی ۱۷۶

۲. کمک به فهم درست از راهنمای جهان هستی ۱۷۷

۳. شناخت جایگاه امام در نظام هستی از راه ضرورت وجود حجت الهی

در زمین ۱۷۹

۴. کمک به فهم درست از غایت‌مندی تاریخ ۱۸۳

۵. تبیین اعتقادی فلسفه سیاسی حکومت در عصر غیبت ۱۸۴

کارکرد اندیشه مهدویت در بعد ارزشی دین ۱۸۴

کارکرد اندیشه مهدویت در بعد عبادی و مناسکی دین ۱۸۵

۱. قبولی اعمال و مناسک عبادی ۱۸۸

۲. تمامیت عمل و مناسک به واسطه وجود امام عصر (عج) ۱۸۹

۳. ثواب و پاداش اعمال و مناسک به واسطه وجود امام زمان (عج) ۱۸۹

۴. دمیده‌شدن روح معنویت در افراد با احساس حضور امام در هنگام

انجام مناسک دینی به‌ویژه، مناسک حج ۱۸۹

فصل چهارم: کارکرد باور به مهدویت در ساحت نظام اجتماعی

مقدمه ۱۹۱

مبحث اول: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در حوزه انسجام و همبستگی اجتماعی ۱۹۲

- مفهوم‌شناسی ۱۹۳
- انسجام و همبستگی اجتماعی ۱۹۴
- عوامل مؤثر در ایجاد انسجام ۱۹۵
- راهکارهای اندیشه مهدویت در ایجاد انسجام و همبستگی اجتماعی ۱۹۹
۱. ایجاد باور مشترک ۱۹۹
۲. ایجاد ارزش‌های مشترک میان باورمندان به امامت و مهدویت ۲۰۰
۳. ایجاد تعلق عاطفی در میان باورمندان به امامت و مهدویت ۲۰۲
۴. ایجاد نظام هنجارهای مشترک ۲۰۳
۵. آیین‌ها و مناسک مذهبی مرتبط با امام مهدی (عج) ۲۰۳
۶. ایجاد هویت واحد میان اقوام و خرده‌فرهنگ‌ها ۲۰۴
- مبحث دوم: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در حوزه نظم اجتماعی ۲۰۵
- راهکارهای اندیشه مهدویت در ایجاد نظم اجتماعی ۲۰۸
۱. ارزش‌های نفسانی و اخلاقی ۲۰۹
۲. ارزش‌های اقتصادی و سالم‌سازی روابط اقتصادی ۲۱۲
۳. ارزش‌های سیاسی و اجتماعی ۲۱۴
- مبحث سوم: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در حوزه قدرت اجتماعی ۲۱۶
- چگونگی کارکرد اندیشه مهدویت در ایجاد قدرت اجتماعی ۲۱۸
۱. در بعد دین‌باوری ۲۱۸
۲. در بعد سیاسی و اجتماعی ۲۲۱
۳. در بعد اقتصادی ۲۲۲
- مبحث چهارم: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در حوزه امنیت اجتماعی ۲۲۴
- مفهوم‌شناسی ۲۲۴
- راهکارهای اندیشه مهدویت برای ایجاد امنیت در جامعه عصر غیبت ۲۲۸

۲۲۸	۱. تحکیم باورهای دینی به‌ویژه آموزهٔ امامت
۲۳۰	۲. ایجاد ارتباط و پیوند عاطفی و صمیمی در میان مردم
۲۳۱	۳. ایجاد اتحاد و هویت واحد بین اقوام و خرده‌فرهنگ‌ها
۲۳۱	۴. ایجاد اعتماد عمومی
۲۳۱	۵. کنترل ناهنجاری‌ها
۲۳۲	مبحث پنجم: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در حوزهٔ هویت اجتماعی
۲۳۳	مفهوم‌شناسی
۲۳۵	هویت اجتماعی برگرفته از اندیشهٔ مهدویت
۲۳۶	۱. هویت بین‌الادیانی
۲۳۶	۲. هویت اسلامی
۲۳۸	۳. هویت شیعی
۲۴۰	مبحث ششم: کارکردهای اعتقاد به مهدویت در حوزهٔ تنظیم روابط اجتماعی
۲۴۶	راهکارهای اندیشهٔ مهدویت در تنظیم روابط اجتماعی
۲۴۶	۱. از جهت باور به ظهور منجی موعود
۲۴۶	۲. از جهت اعتقاد به امامت و رهبری امام مهدی (عج)
۲۴۷	۳. از جهت انتظار
۲۴۷	۴. از جهت الگوبرداری جامعهٔ منتظر از جامعهٔ عصر ظهور
۲۴۸	۵. از جهت حضور مردم در اماکن منسوب به حضرت ولیعصر (عج)
۲۴۸	۶. از جهت حضور مردم در مراسم ادعیهٔ منسوب به امام زمان (عج) و
۲۴۸	توسل‌های دسته‌جمعی به آن حضرت

فصل پنجم: آسیب‌شناسی کارکردهای اجتماعی مهدویت

۲۵۲	مبحث اول: آسیب‌شناسی کارکردهای فرهنگی اعتقاد به مهدویت
-----	--

- آسیب‌شناسی در حوزهٔ بنی‌ها ۲۵۲
۱. عدم تبیین درست اندیشهٔ مهدویت و برداشت ناصواب از روایات ۲۵۲
 ۲. نقل‌گرایی و عدم اتکا به دلایل عقلی ۲۶۴
 ۳. تمسک به روایات ضعیف و جعلی ۲۶۶
 ۴. عدم توجه کافی در مبانی اعتقادی و کلامی مهدویت ۲۶۸
- آسیب‌شناسی در حوزهٔ ارزش‌ها ۲۶۹
۱. آسیب‌هایی که متوجه ارزش‌های اعتقادی اندیشهٔ مهدویت است ۲۶۹
 ۲. آسیب‌هایی که متوجه ارزش‌های اخلاقی و تربیتی است ۲۷۰
 ۳. آسیب‌هایی که متوجه ارزش‌های سیاسی و اجتماعی است ۲۷۰
 ۴. آسیب‌هایی که متوجه ارزش‌های اقتصادی است ۲۷۱
 ۵. آسیب‌هایی که متوجه ارزش‌های عاطفی و انگیزشی است ۲۷۲
- آسیب‌شناسی در حوزهٔ هنجارها و رفتارها ۲۷۴
۱. بسنده‌کردن به شور و احساسات و هنجارنشدن شناخت امامت و امام مهدی (عج) ۲۷۵
 ۲. اختلال در ایجاد هنجارهای اخلاقی و تربیتی ۲۷۵
- آسیب‌شناسی در حوزهٔ مناسک و نمادها ۲۷۶
- مبحث دوم: آسیب‌شناسی کارکردهای نهادی اعتقاد به مهدویت ۲۷۶
- آسیب‌شناسی در حوزهٔ نهاد خانواده ۲۷۷
۱. تزلزل در نهاد خانواده از راه گرایش به جریان‌های انحرافی ۲۷۷
 ۲. تأثیرپذیری والدین به‌ویژه مادر از جریان‌های انحرافی و نقش او در انحراف افراد خانواده ۲۷۷
 ۳. فرقه‌سازی و ایجاد جریان‌های انحرافی از راه خانواده‌گرایی و قبیله‌گرایی ۲۷۸
- آسیب‌شناسی در حوزهٔ کارکردهای نهاد تعلیم و تربیت ۲۷۸

۱. تصور و برداشتی ایستا و انفعالی از مهدویت و انتظار..... ۲۷۹
۲. نمادگرایی و برداشت التقاطی از مهدویت..... ۲۷۹
۳. مریدپروری..... ۲۷۹
۴. غلو و افراط‌گرایی..... ۲۷۹
۵. جمود بر ظواهر و قشری‌گری..... ۲۸۰
۶. خرافه‌گرایی و عوام‌زدگی..... ۲۸۰
- آسیب‌شناسی در حوزه کارکردهای نهاد سیاست و حکومت..... ۲۸۰
۱. مخالفت با تشکیل حکومت در عصر غیبت..... ۲۸۱
۲. مخالفت با امر به معروف و نهی از منکر..... ۲۸۲
۳. تکیه به دعا و مخالفت با هرگونه اقدام عملی برای ظهور..... ۲۸۲
۴. توصیه به انجام گناه و مخالفت با هرگونه حرکت اصلاحی در عصر غیبت..... ۲۸۳
۵. مخالفت با ورود عالمان دین و فقیهان و مجتهدان در امور سیاسی و حکومتی..... ۲۸۴
- آسیب‌شناسی در حوزه کارکردهای نهاد اقتصاد..... ۲۸۵
۱. مخالفت با پرداخت خمس..... ۲۸۶
۲. مخالفت با نظام اقتصادی عدل‌محور از راه تفسیر ناروای روایات
نشانه‌های ظهور..... ۲۸۶
- آسیب‌شناسی در حوزه کارکردهای نهاد دین و مذهب..... ۲۸۷
۱. سوءبرداشت از جایگاه و مقام و نام امام زمان (عج)..... ۲۸۸
۲. دل‌سردکردن مردم از دین و سست و بی‌پایه نشان دادن معارف مهدوی..... ۲۸۸
۳. برداشت سطحی و حداقلی از مهدویت..... ۲۸۹
۴. استفاده ابزاری از اماکن منسوب به حضرت مهدی (عج):..... ۲۹۱
- مبحث سوم: آسیب‌شناسی کارکردهای اعتقاد به مهدویت در ساحت نظام اجتماعی..... ۲۹۲
- آسیب‌شناسی در حوزه کارکردهای انسجام و همبستگی اجتماعی..... ۲۹۲

۱. برداشت سطحی و قرائت مذهبی از اندیشه مهدویت ۲۹۳
۲. آسیب‌شناسی در حوزه کارکردهای نظم اجتماعی ۲۹۳
۳. آسیب‌شناسی در حوزه کارکردهای قدرت اجتماعی ۲۹۵
۴. آسیب‌شناسی در حوزه کارکردهای امنیت اجتماعی ۲۹۶
- نتیجه و جمع‌بندی ۳۰۳

کتابنامه

- ۳۱۱ الف) کتاب‌ها
- ۳۱۱ ب) مقالات
- نمایه‌ها ۳۲۳
- آیات ۳۲۳
- روایات ۳۲۵
- موضوعی ۳۳۰
- اعلام و مشاهیر ۳۴۰
- کتاب‌ها ۳۴۲
- مکان‌ها ۳۴۳

سخنی با خواننده

مهدویت از دیرباز به عنوان باوری اصیل در میان باورمندان اسلامی جایگاه مهمی داشته و دارد. مذاهب اسلامی با همه تفاوت‌ها، در اصل اندیشه مهدویت به عنوان یک آموزه مهم اسلامی اتفاق نظر دارند. باورداشت مهدویت افزون بر خاستگاه آیات قرآنی و روایات معصومان علیهم‌السلام، از همراهی و تأیید مستندات عقلی و عقلانی نیز برخوردار است؛ یعنی قرآن و عقل با رویکرد عام و روایات با رویکرد خاص، خاستگاه مهدویت و توجیه‌کننده مبانی و اصول آن هستند. اندیشه تابناک مهدویت که برخاسته از فرهنگ و باور اصیل اسلامی است، همچون همه اندیشه‌های باورمحور در طول تاریخ، به جهت عوامل گوناگون اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و سیاسی دستخوش تطور و تحول و فراز و فرود تاریخی شده است؛ به‌طوری‌که از برایند این فرایند دو نکته برمی‌آید: ۱. وجود آسیب‌ها و چالش‌هایی که دامنگیر عرصه مهدویت اصیل شده و ضرورت پژوهش‌های آسیب‌شناسانه برای پالایش و آفت‌زدایی از حریم پاک اندیشه مهدویت را دوچندان می‌کند. ۲. تحول و تطوری که حوزه مهدویت از لحاظ مسائل درونی و بیرونی یافته و گویای گستردگی محیطی مهدویت از نظر قلمرو است. بی‌گمان حوزه مهدویت در آغاز امر که به عنوان یک باور اعتقادی و یک

اندیشه دینی در میان مسلمانان مطرح بوده، از نظر دامنه و قلمرو، بسیار محصور و از نظر حجم مسائل، بسیار محدود بوده است؛ اما در فرایند تاریخ به سبب رویارویی اندیشه مهدویت با انظار و افکار گوناگون گروه‌ها و با پیدایش پرسش‌ها و شبهه‌های گوناگون افراد که در پی تحولات اجتماعی و تفاوت‌های مذهبی نمایان شده است، بر دامنه و مسائل آن افزوده شده، به‌طوری‌که مهدویت از یک حوزه اعتقادی صرف به حوزه مطالعاتی پر قلمرو و پر حجم تبدیل شده است و نیز مسائل تک‌تباری آن به مسائل چندتباری با رویکردهای گوناگون کلامی، فلسفی، تاریخی، سیاسی، تفسیری، روان‌شناسی و ... ارتقا یافته است. بر این اساس امروزه حوزه مهدویت که حوزه‌ای تأثیرگذار در همه امور فردی و اجتماعی است، با انبوهی از مسائل کلی و جزئی، درونی و بیرونی روبروست و به عنوان یک رشته تخصصی با رویکرد پسینی و حوزه چندرشته‌گی با رویکرد پیشینی قابل طرح است. بر این اساس مراکز و مؤسسات مهدویت به ویژه مجموعه‌های علمی - تخصصی وابسته به حوزه علمیه و نیز اندیشمندان و مراکز مهدوی از جمله پژوهشکده مهدویت و آینده‌پژوهی و پژوهشگران و محققان این پژوهشکده با ورود عالمانه و متخصصانه با نگرشی نو و بنیادی به مطالعات و پژوهش‌های کاربردی و مسئله‌محور اقدام کرده‌اند.

اثر حاضر با عنوان «کارکردهای اجتماعی اعتقاد» به مهدویت کوششی است گران‌سنگ از فضل ارجمند جناب حجت‌الاسلام آقای محمود ملکی‌راد که از مهدوی‌پژوهان پرتلاش به شمار می‌رود. شایسته و بایسته است از زحمات مدیر پیشین پژوهشکده جناب حجت‌الاسلام و المسلمین آقای ربانی، تلاش ناظر محترم جناب حجت‌الاسلام و المسلمین آقای غلامرضا بهروزی‌لک و ارزیابان این پژوهش آقایان حجت‌الاسلام محمدرضا ضمیری و

حجت الاسلام محمدحسین پوریانی و نیز از تلاش بی وقفه جناب آقای
سیدحامد شاهرخی مسئول محترم دفتر پژوهش و کوشش های ارجمند اعضای
شورای پژوهشی و دست اندرکاران اجرایی به ویژه جناب آقای محمد شریفی،
همچنین نشر پژوهشگاه که عهده دار آماده سازی فنی و فرایندی اثر و چاپ و
نشر آن بوده و هست، قدردانی و تشکر گردد.

حسین الهی نژاد

پژوهشکده مهدویت و آینده پژوهی

مقدمه

کارکرد، ترجمان واژه «Function» است که از ریشه لاتینی «Functio» به معنای انجام وظیفه گرفته شده و در فارسی برابری چون نقش، عمل، خدمت و شغل یافته است. در اصطلاح جامعه‌شناسی وقتی به دین نسبت داده می‌شود، مقصود، معنای عام آن است که شامل خدمات، غایات و اغراض، آثار و پیامدهای پنهان و آشکار، مقصود و غیرمقصود دین به جامعه می‌شود که قوام بقا و تعادل آن را در پی دارد.^۱

اندیشه مهدویت در فرهنگ شیعی به علت گره خوردن آن با اعتقاد به امام حی و غایب، از اهمیت و جایگاه ممتازی برخوردار بوده، دارای ظرفیت‌ها، کارکردها و آثار فراوانی است و در حوزه‌های فردی و اجتماعی، آثار و پیامدهای بسیاری دارد. بیشترین آثار و کارکردهای مهدویت با بحث «انتظار» گره خورده است. انتظار فرج موجب آمادگی جامعه در حوزه‌های گوناگون اعتقادی و فکری، اخلاقی و تربیتی، فرهنگی و اجتماعی و سیاسی است و موجب می‌شود آرمان‌گرایی، نشاط، پویایی، وظیفه‌شناسی و روح امید در افراد زنده شود و جامعه را در این زمینه به کوشش و تلاش وامی‌دارد. در تبیین

۱. ویلیام اسکیدمور؛ تفکر نظری در جامعه‌شناسی؛ ص ۱۴۲.

کارکردی اندیشه مهدویت، پیامدها و آثار و خدمات و اغراض آموزه مهدویت تحلیل و تبیین می‌شود. شناخت و تبیین کارکردهای اجتماعی آموزه مهدویت می‌تواند آثار و پیامدهای سودمندی برای جامعه داشته باشد؛ مثلاً اگر پرسیده شود چرا معتقدان به منجی موعود، امیدوارند، در پاسخ گفته می‌شود چون باور به منجی موعود و انتظار ظهور وی، موجب خوش‌بینی به آینده می‌شود؛ از این رو امیدواری یکی از آثار سودمند آن به شمار می‌رود. بنابراین ضروری است کارکرد اجتماعی آموزه مهدویت بر حسب سهم و نقشی که در ترقی و تعالی جامعه دارد، با هدف تثبیت آنها در جامعه، تبیین و تحلیل شود. مهم‌ترین آثار و کارکردهای اجتماعی اندیشه مهدویت را می‌توان در موارد ذیل برشمرد:

۱. کارکرد در ساحت فرهنگ

کارکرد در حوزه فرهنگ را می‌توان یکی از کارکردهای مهم اندیشه مهدویت برشمرد؛ زیرا اندیشه مهدویت مجموعه‌ای از عناصر گوناگون را در خود دارد و حوزه‌های مختلفی را در بر می‌گیرد که مجموع آنها را می‌توان فرهنگ مهدویت نامید. مجموعه این عناصر، کارکرد و بازدهی فرهنگ مهدویت را به نمایش می‌گذارند و این کارکردها موجب پویایی و حیات جامعه می‌شوند و شئون گوناگون جامعه را بر حسب پیامدهای سودمندی که برای نظام اجتماعی دارند، تبیین می‌کنند. این عناصر را می‌توان در حوزه بینش‌ها و ارزش‌ها و رفتارها و نمادهایی که از سوی اندیشه مهدویت می‌تواند به جامعه عرضه شود، مورد بحث قرار داد؛ بنابراین مجموع این عناصر را می‌توان در این حوزه‌ها دسته‌بندی کرد: در حوزه بینش‌ها، در حوزه ارزش‌ها، در حوزه هنجارهای رفتاری و در حوزه نمادها و سمبل‌ها و جلوه‌های ظاهری. بنابراین لازم است در تبیین کارکردهای اجتماعی مهدویت، بررسی کارکرد آن در

لایه‌های گوناگون فرهنگ همچون باورها، ارزش‌ها، هنجارها، رفتارها و نمادها مدنظر باشد و درباره آنها بحث و بررسی شود.

۲. کارکرد در ساحت نهادهای اجتماعی

نهاد از اصطلاحات جامعه‌شناسی است و یکی از مباحث مهم در جامعه‌شناسی، بحث و گفتگو درباره نهادهای اجتماعی است. برخی جامعه‌شناسان عقیده دارند نهادهای اجتماعی درواقع مرکز ثقل توجه جامعه‌شناسان است؛ ازاین‌رو آنها را باید سنگ بنای اصلی جامعه قلمداد کرد. تعاریف گوناگونی از سوی جامعه‌شناسان در تعریف نهاد ارائه شده است. برخی آن را با تأکید بر روابط اجتماعی و برخی دیگر آن را با تأکید بر کنترل اجتماعی و گروهی نیز آن را بر اساس نقش و کارکردش تعریف کرده‌اند.^۱ دورکیم در تعریف نهاد می‌گوید: «درواقع می‌توان نهاد را به‌همه عقاید و شیوه‌های رفتاری اطلاق کرد که اجتماع نهاده یا تأسیس کرده باشد».^۲ به بیان دیگر به نظر او نهاد آن دسته از عقاید و شیوه‌های رفتاری است که از اجتماع سرچشمه گرفته باشد. پس ماهیت نهاد از نظر دورکیم مجموعه‌ای از عقاید و شیوه‌های رفتاری است و مهم‌ترین شاخصه این عقاید و شیوه‌های رفتاری این است که اجتماع آنها را نهاده است.^۳ رویتز در تعریف نهاد می‌گوید: «نهاد عبارت است از نظام متشکل شیوه‌های عمل و نقش‌های اجتماعی مبتنی بر مجموعه‌ای از ارزش‌ها و دستگاه تنظیم، اجرا و اداره مقررات».^۴ گیدنز می‌گوید: «نهادهای

۱. حشمت‌الله طبیبی؛ «نهادهای اجتماعی»؛ ص ۵۱-۵۳.

۲. امیل دورکیم؛ قواعد روش جامعه‌شناسی؛ ص ۱۹.

۳. یحیی علی‌بابایی؛ «آیا دین یک نهاد اجتماعی است»؛ ص ۱۱۲.

۴. الکس اینکلس؛ جامعه‌شناسی چیست؛ ص ۱۰۳.

اجتماعی وسیله پیوند زندگی اجتماعی هستند. آنها ترتیبات اساسی زندگی را که انسان‌ها در کنش متقابل با یکدیگر پیدا می‌کنند و از طریق آنها تداوم در طول نسل‌ها به دست می‌آید، فراهم می‌کنند.^۱ از دیدگاه جامعه‌شناسان، مبنای پیدایش نهادهای اجتماعی را چند کارکرد تشکیل می‌دهد که عبارت‌اند از: ۱. تولید نسل و تعیین خویشاوند؛ ۲. تعلیم و تربیت و انتقال فرهنگ از نسلی به نسل دیگر؛ ۳. تولید و توزیع کالاها و خدمات؛ ۴. تدارک برای استفاده مشروع از قدرت برای استقرار نظام اجتماعی؛ ۵. رابطه انسان با ماورای طبیعت.

هر یک از این نهادها شیوه منطقی برای برآوردن یک نیاز عمومی جامعه است. نهادها با ساخت‌ها، روابط، هنجارها و شیوه‌های رفتاری خاص خود ضمن برآوردن این نیازها به ایجاد و حفظ نظم و ثبات اجتماعی مدد می‌رسانند. نهادهایی که این وظایف را به عهده دارند، عبارت‌اند از: ۱. نهاد خانواده؛ ۲. نهاد تعلیم و تربیت؛ ۳. نهاد سیاست و حکومت؛ ۴. نهاد اقتصاد؛ ۵. نهاد دین و مذهب. اندیشه مهدویت می‌تواند به این نهادها توجه کند و برای کارآمدی هر یک از آنها برنامه و آثار و کارکرد داشته باشد؛ بنابراین در بررسی کارکرد اجتماعی اندیشه مهدویت لازم است به کارکرد آن در حوزه نهادهای اجتماعی توجه شود.

۳. کارکرد در ساحت نظام اجتماعی:

واژه «System» که به نظام ترجمه شده، به مجموعه‌ای از واحدها یا عناصر مرتبط به هم اشاره دارد که به منظور تأمین اهداف از پیش تعیین شده در ارتباط و تعامل با یکدیگر فعالیت می‌کنند.^۲ از میان کارکردگرایان، پارسونز از کسانی است که به مفهوم نظام اجتماعی به طور خاص توجه کرده است. از دیدگاه او

۱. آنتونی گیدنز؛ جامعه‌شناسی؛ ص ۴۲۱.

۲. عبدالله توکلی؛ اصول و مبانی مدیریت؛ ص ۴۸.

نظام اجتماعی الگوی تعاملی بر آمده از نقش‌ها، پایگاه‌ها، انتظارات و هنجارهای اجتماعی در عرصه‌های گوناگونی چون خانواده، حزب، بازار، دانشگاه و بیمارستان است؛^۱ وی در نظریه نظام اجتماعی، بیشتر بر مسائل بقای نظام اجتماعی و تداوم آن تأکید می‌کند و آن را با تداوم پیوسته هنجارها و الگوهای تعامل مرتبط می‌کند.^۲

عوامل گوناگونی می‌توانند در بقا، تداوم، پویایی و توانمندسازی نظام اجتماعی نقش داشته باشند؛ مانند همبستگی و یکپارچگی اجتماعی و نظم و امنیت اجتماعی و قدرت. با توجه به این نکته، یکی دیگر از کارکردهای اندیشه مهدویت، کارکرد آن در ساخت پویایی و توانمندی نظام اجتماعی است؛ زیرا باور به این اندیشه می‌تواند مردم را حول محور خود جمع کند و به آنان هویت واحد بدهد و در نتیجه موجب یکپارچگی و همبستگی اجتماعی شود و برای تحقق هدفی مشخص، مردم را به صورت یک واحد یکپارچه^۳ در می‌آورد و به دنبال آن، قدرت اجتماعی را تقویت می‌کند و با ایجاد روح امید در مردم، حرکت به سمت آرمان واحد را در آنان تقویت می‌کند. در نوشته پیش رواز کارکرد اندیشه مهدویت در ساخت‌های سه‌گانه یادشده بحث و گفتگو خواهد شد.

۱. پیتر همیلتون؛ تالکوت پارسونز؛ ص ۱۱۹.

۲. حسین ادیبی؛ جامعه‌شناسی طبقات اجتماعی؛ ص ۱۳۱.

۳. رک: جورج ریتزر؛ نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر؛ ص ۷۶.